

műhely

ARANY ZSUZSANNA

Kosztolányi Dezső élete

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚTÓL AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOMIG

3. RÉSZ

„MEGÓRULT MAGA, ÖNKÉNTES”: KOSZTOLÁNYI A KASZÁRNYÁBAN

Mielőtt tovább vizsgálném Kosztolányi publicista tevékenységét, illetve a világháborús években tanúsított közéleti szerepvállalását, fontos beiktatnom két magánéleti alfejezetet is. A sajtóbeli aktív szereplés taglalásának menetében (még mielőtt külön és részletesen szólnék a *Világ* és a *Pesti Napló* fórumairól, valamint azok társadalmi és történelmi szerepéről) ugyanis e ponton célszerű tisztáznom, miért nem harcolt Kosztolányi Dezső az első világháborúban.⁹¹ Hogyan maradhatott meg a hátrországi események krónikásának, illetve a cenzúrával dacoló vezércikkírónak? Ezt követően – újabb alfejezetben – pedig azt fejtém ki, mennyiben érintette családját és magánéletét a háború. Köztudott ugyanis, hogy öccse, ifj. Kosztolányi Árpád katonarvosként szolgált a fronton – az ő tiszteletére állította össze *Öcsém* című antológiáját⁹² –, akárcsak unokatestvére, Csáth Géza. Ezenkívül barátja – Karinthy Frigyes testvére – is megjárta a harcteret. Karinthy öccse Kosztolányi öccsével is találkozott a fronton, amiről utóbbi levélben számol be. Kosztolányi Halász Gyula galíciai és oroszországi tábori levelezőlapjainak megjelentetését az alábbi adatok közlésével vezeti be: „A Nyugat írói közül Halász Gyula mint hadnagy szolgált és harcol Auffenberg seregében, Kertész István vadász, Karinthy Frigyes gyalogos ugyancsak Galíciában, Balázs Béla pedig önkéntesnek vonult be s most közhonvéd a szabadkai 54. menetzászlóaljban. Halász Gyula barátunknak édesapjához, Halász Imréhez írt tábori levelezőlapjaiból itt közöljük a következőket”.⁹³ Mindez rávilágít arra, hogy nyomon követte a közvetlen környezetéből katonává lett rokonok, barátok és pályatársak sorsát.

Mind Magyarországon, mind Ausztriában 1886-ban törvényben rögzítették a hadkötelezettség felső korhatárát, ami 42 év volt. Mivel az 1914 előtti utolsó véd-erőtörvény (1912. évi XXX.) nem tett külön említést felső korhatárról – abban az évben nem hoztak új törvényt a népfölkelésre vonatkozólag –, így az 1886. évi XX. tc. maradt érvényben. Magyarországon az 1915. évi II. tc. rendelkezett aztán arról, hogy a hadkötelezettség korhatára 50 év legyen.⁹⁴ Ezt a korhatárt 1915 áprilisában Ausztriában is bevezették, majd 1916. január 21-én a Monarchia egész területén 55-re emelték. Kosztolányi Dezső tehát bőven beleesett a hadköteles korba, amikor kitört az első világháború. Mielőtt tisztáznánk, hogyan sikerült „megúsznia” az

öldöklésben való részvételt, érdemes megnéznünk, korábban részt vett-e sorozáson, bekerült-e egyáltalán a potenciálisan harcra kötelezhető sorába.

A kérdésben az MTA Könyvtár Kézirattárában lévő *Népfölkelési igazolványi könyv* segít némiképp eligazodni.⁹⁵ A Kosztolányi nevére kiállított hivatalos irat ugyanis arról tudósít, hogy egyfelől szerepeltek adatai a hadi nyilvántartásban; másfelől valamilyen kiképzési gyakorlaton részt vehetett. A dokumentumban ugyanis a következőt találjuk: „Kosztolányi Dezső István 1885-ik évben Szabadka községben, város járásban Bács Bodrog vármegyében Magyarországon született római kath vallású, a közöshadseregben cs. és kir. – ik számu – ezredben – évet, – hónapot, – napot, a magy. kir. honvédségnél a *m. kir. budapesti 1. honvéd gyalogezredben 2 évet, 10 hónapot, 25 napot, összesen 2 évet 10 hónapot, 25 napot – becsületesen szolgált*”.⁹⁶ A kitétel tehát azt takarja, hogy Kosztolányi teljesítette a törvényben meghatározott honvédelmi kötelezettség vonatkozó részét. Az igazolást Szabadkán állították ki (a 17. népfölkelő járásparancsnokságon), ahol állandó bejelentett lakhellyel rendelkezett – Budapesti lakásai ugyanis ezekben az években még albérletek voltak. Források híján nem tudjuk megválaszolni, miért éppen a budapesti 1. honvéd gyalogezred állományába került, holott – papírforma szerint – a szabadkai gyalogezredhez kellett volna bevonulnia.

A bejegyzést követően újabb információkat olvashatunk, amelyek arról tájékoztatnak: Kosztolányi *szolgálatképtelensége* miatt elbocsátott a honvédség kötelékéből.⁹⁷ Mindez 1909 novemberében történt, ám ez még nem jelentette azt, hogy ne lett volna kötelezhető népfölkelési szolgálatra.⁹⁸ Ellenben egy évvel később – 1910. április 2-án –, a „Toldalék a személyes jegyzetekre” rovat bejegyzése alapján, ez utóbbit is érvénytelenítették: „*Elbocsájtott felülvizsgálat útján / Jelentkezésre nem köteles*”.⁹⁹ A dokumentum továbbá azt is elárulja, hogy Kosztolányi sorozása 1906-ban történt – föltehetően az év végén –, Szabadkán, 484-es anyakönyvi lapszám alatt. Foglalkozását először – tévesen – „orvostani hallgató”-ként jelölték meg, melyet később javítottak „egyetemi hallgató (író)”-ra. Kosztolányi Dezsőné életrajzi könyvében említ ugyan laktanyai emléket, ám azt jóval rövidebb időintervallumra szűkíti („több napon keresztül”), valamint regényes elemekkel tarkítja. Ezenkívül az is nehezen hihető a leírásban, miszerint a belépő újonc mindjárt első nap fegyvert foghatott volna a kezébe: „Huszonéves elmúlt. Sorozásra kell jelentkeznie. Száznyolcvanöt centiméter magas, tökéletes termetű, pompás lábszárú, izmos fiatalember. Alkalmasnak nyilvánítják. [...] A szegedi honvédszolgálat körzetébe tartozik. [...] kócos hajjal jelentkezik a kaszárnyában. Az őrmester kezébe nyomja a sátorlapot, sátoroszögeket, újonc-önkéntes ruháját, a szuronyos puskát. Dide [...] néhány lépést tesz, a sátorlapot és szögeket az ágy alá dobja, a ruhát meg fegyvert leteszi a földre. A fegyvert szépen falhoz támasztja. A ruha meg a puská az abban a másodpercben eltűnik, a sátorlap és a sátoroszögek is. Valaki ellopta. [...] Az újoncok másnap a kaszárnyaudvaron teljes katonai felszereléssel sorakoznak. Dide azon mód, ahogy Budapestről megérkezett [...] áll be közibük [...]

– Megőrült maga, önkéntes – rivallt rá az őrmester. [...]

Aztán egyszerre gonosz pletyka kelt szárnyra a laktanyában: Kosztolányi önkéntes szidalmazta a honvédséget. Azt mondta: »Ő inkább Bécsbe megy szol-

hogy Kosztolányi már első sorozásakor – tehát föltehetően 1906 végén – megpróbálta keresztapja (anyai nagyanyja testvére), a vezérőrnagyként nyugállományba vonuló, és az uralkodó által címzetes altábornaggyá kinevezett Hofbauer István segítségét kérni, hogy ne kelljen a kaszárnyában jelentkeznie. Hofbauer azonban megtagadta a kérést, mondván, hogy keresztfiát „legalább rendre szoktatják”.¹⁰¹

A katonai ügyek tárgyalásakor érdemes számításba vennünk, hogy nemcsak a világháború kitörésének évében voltak mozgósítások, hanem az azt megelőző időszakban is. Kosztolányit tehát a frontszolgálat lehetősége már hamarabb is „veszélyeztette”, így a harcokban való részvétel „megúszásának” vágya nem csak az első világháború kitöréséhez köthető. Ausztria–Magyarország 1908 októberében jelentette be Bosznia-Hercegovina annexióját – ugyanekkor Bulgária is kinyilvánította függetlenségét –, 1909 tavaszán pedig részleges mozgósításra került sor. Kosztolányi épp ebben az évben lett elbocsátva szolgálatképtelensége miatt a honvédség kötelékéből, valamint egészségügyi felülvizsgálatát ugyancsak ekkor kezdeményezhette. 1913-ban ismételtelen volt részleges mozgósítás a Monarchiában, mely – az 1909-eshez hasonlóan – a népfölkelőket ugyan nem érintette, ám Kosztolányi ettől függetlenül nem lehetett teljesen nyugodt, hiszen a törvényeket bármikor megváltoztathatták.¹⁰² Már korábban hivatkozott *Belgrádi napló* című tárcáját – mint ahogy az előző alfejezetben jeleztem – ebben az időszakban írta, tehát nemcsak tisztában volt a balkáni helyzettel, hanem reflektált is rá írásaiban.

Ez idő tájt kelt leveleiben – legalábbis amelyek fennmaradtak és megjelentek nyomtatásban – azonban kevés nyomát találjuk a háborús helyzetre, valamint egyáltalán a katonáskodásra (illetve annak lehetőségére) vonatkozó utalásoknak. A háborús viszonyokra mindössze Veljko Petrović szerb költőnek, irodalom- és művészettörténésznek tesz egyértelmű célzást: „Mikor utoljára jártam Belgrádban – majdnem mint haditudósító –, meglepett az előzékenységük, az európaiságuk, s jólesett velük franciául csevegni és nem németül.”¹⁰³ A levélben Kosztolányi dicséri a szerbek fölvilágosultságát, az „új kultúra” iránt tanúsított nyitottságukat. Bevallja azonban, hogy bár hét nyelven beszél, szerbül egy szót sem tud. Kosztolányi szerbek iránti „vonzódását” talán a költőtárs felé gyakorolt gesztusként magyarázhatjuk. A világháború – és különösen a trianoni békeszerződés – ugyanis alaposan megváltoztatja majd hozzáállását. Föltevésünket az is alátámaszthatja, hogy Kosztolányi, aki kitüntetett figyelmet szánt az idegen nyelvek ismeretének, éppen szerbül nem tudott; noha szülővárosában, Szabadkán, számtalan alkalma lett volna a szerb nyelv alaposabb megismerésére. Az idézett szövegrészben Kosztolányi külön kiemeli, hogy nem németül, hanem franciául csevegett a szerbekkel. Mindezt úgy is értelmezhetjük, hogy nem a Monarchia későbbi szövetségésének, Németországnak – és vele együtt a magyarokat (sokak szerint) „elnyomó” Habsburgoknak – a nyelvén beszélt, hanem a majdani háborús ellenség, az addigra már létrejött antant szövetség (1904) egyik államának nyelvén. Mindez nem feltétlen az európai szemlélet megnyilvánulása részéről, hanem a szerb értelmiség akkori francia orientációjához való alkalmazkodás. Kosztolányinak a békeidőkben tanúsított hozzáállása azonban – még ha csak hónapokra is, de – 1914-re már alaposan megváltozik, és egy ideig még a francia kultúrának is bírálójává válik. A korai szláv életérzést/identitást („Én magamat réges-régen, mióta csak öntudatosan nézem az élete-

met és az érzéseimet, szlávnak érzem.”), melyet szerb barátjának megvall, Rilke-rajongása is magyarázhatta. Az osztrák költőnek ugyanis épp abban az időszakban népszerűsítették szláv származását és a szlávokról írt vallomását.¹⁰⁴

Kosztolányi konkrétan a katonáskodásról először az 1907 októberében kelt, Babits Mihálynak címzett leveleiben ejt szót, azaz egy évre rá, hogy a kaszárnyában jelentkeznie kellett. Ekkor beszél először orvosi felülvizsgálatról is. Föltehetően e hónapban történt az az eset, amiről Kosztolányi Dezsőné szól könyvében. Leírása alapján későbbi férje egy „vasárnap délelőtt becsönget[ett] az ezredes lakására”, és a *Budapesti Napló*, valamint a *Szeged és Vidéke* belső munkatársaként bemutatkozva próbálta magát tisztázni: „Felülvizsgálatra rendelték, és néhány napi kórházi tartózkodás után alkalmatlannak nyilvánították a katonai szolgálatra.”¹⁰⁵ A feleség állítását Kosztolányi Babitshoz írt leveleivel is alátámaszthatjuk. A kórházi felülvizsgálat ugyanis Szegeden történt, ahol Babits épp ebben az időszakban volt gimnáziumi tanár. „Október elsején tudniillik a szegedi honvédegyezredhez megyek felülvizsgálásra s talán több hétig is ott kell rostokolnom a katonakórházban” – üzeni még szeptemberben Babitsnak,¹⁰⁶ majd október 9. körül megadja elérhetőségi helyéül a (szegedi) honvéd csapatkórház 38-as szobáját.¹⁰⁷ A „kellemest a hasznossal” összekötve, Babitscsal is fölveszi a kapcsolatot – békülni próbál –, valamint az orvosi felülvizsgálaton szintén megjelenik. A kaszárnyai emlékek föltehetően nem néhány nap alatt játszódtak le (1906 végétől 1907 szeptember-októberig lehet a reális ennek meghatározása), ám a felülvizsgálat – Kosztolányi félelmeivel ellentétben – valóban egy-két hetet vehetett csak igénybe. Október 9-én ugyanis már Szabadkáról ír Babitsnak, tehát a kórházi felülvizsgálat addigra befejeződött.¹⁰⁸ Az ügyről azonban nincs külön bejegyzés népfőlkelői igazolványában, amiből arra következtethetünk: Szegeden nem menthették föl a szolgálat alól. Hipotézisünket alátámasztja egy 1908 tavaszán kelt levele is, melyet Csáthnak címez: „Ma pedig komoly és szép perspektívák tárulnak elém. A fiatalságom elmúlik, s a huszonegyedik évben jó a férfikor, amit egy komisz katonaév vezet be. Azután újra visszajövök a hónapos szobába, el tudom képzelni az életet úgy, hogy halálomig élek itt – havi 80 frtból –, és szegényen, büszkén, szépen álmodom.”¹⁰⁹

Másfél évvel később, 1909 augusztus havában – tehát még mindig a kiskönyvben megjelölt „becsületesen szolgált” időintervallumon belül (1906–1909) –, egy újabb Csáth Gézának szóló levelében Kosztolányi ismét céloz katonai ügyeire, melyek minden bizonnyal polgári (tehát nem fegyveres és nem bentlakó laktanyai) szolgálatot jelentettek. Szenvedélyes hangját magyarázza, hogy Lányi Hedda iránti érzelmei is épp ekkor hágtak tetőfokukra: „Minden szép – dicsőség, siker, fiatal-ság, szerelem – eddig történt. Most jó a rút és rettenetes. Éhség, magány, rabszol-gaság. Néhány dátum. Október elsején: berukkolás.”¹¹⁰ 1909. október elsején kellett tehát (újra?) jelentkeznie a szabadkai vagy a budapesti laktanyában, és november 25-én már el is bocsátották. Mivel a kiskönyvben a magyar királyi budapesti 1. honvéd gyalogezred van megjelölve szolgálati helyül, így minden valószínűség szerint Budapesten kellett „berukkolnia”. Ez a közel két hónap tehát szintén olyan időintervallum, amiről egészen biztosan tudjuk: a laktanya égisze alatt telt.

Ha további leveleket is megvizsgálunk, újabb utalásokkal találkozunk. 1909 októberében – Lányi Heddához címezvén soraiban – több helyütt céloz arra, hogy sokat

szenved és neuraszténiás.¹¹¹ November folyamán pedig a következőt tudatja akkori szerelmével: „A keltőóra reggel hat órakor csörömpölni fog. Felkelek, és elkezdem a buta munkát. Így lesz ez mindennap.”¹¹² Több mint valószínű, hogy nem az újságírásra céloz, hanem olyan tevékenységre, ami napi rendszerességet, korai „munkakezdést” és bejelentkezést kíván. Feltételezésem szerint laktanyában végzett irodai szolgálatról lehet szó, de az említett forrásokon túl több sajnos nem áll rendelkezésre. Mindössze egy későbbi megjegyzésre tudok még hivatkozni, melyet Csáth Géza írt le a világháború elején: „esetleg később be fogják hívni népfőlkelői irodaszolgálatra”.¹¹³ Az unokatestvér kijelentéséből akár arra is következtethetünk, hogy korábban – többek között 1909 őszén, illetve talán 1906 és 1909 között más alkalmakkor is – lehetett már része irodaszolgálatban. Ellenben 1909 novemberének végén Kosztolányi kézhez kapta a hivatkozott okmányt, mely elbocsátatásáról tudósít. Ám ezzel egyidejűleg nem szűnt meg népfőlkelési szolgálati kötelezettsége: „Ezen volt e. é. önk. népfőlkelési szolgálatra köteles, és az 1922 évi december hó 31-ig a népfőlkelésnek 1-ső osztályába, az 1927-ik év végéig pedig a népfőlkelés 2-dik osztályába tartozik.”¹¹⁴ Kosztolányi ugyanis 1927-ben töltötte be 42. életévét, azaz a vonatkozó szabályok szerint, eredetileg, addig volt rá is érvényes a népfőlkelési kötelezettség.

Több dokumentum is eligazít azzal kapcsolatban, hogy mit jelent a népfőlkelés első, illetve második osztályába való tartozás. Említhetjük egyrészt magát az igazolványt, mely közli a vonatkozó paragrafusokat, másrészt hivatkozhatunk olyan korabeli kiadványokra, mint például Altorjay Sándor *Népfőlkelők és egyévi önkéntesek könyve* című munkája. „Azon népfőlkelők, kik a közöshadseregben, a honvédségben, a hadtengerészetben s ezek póttartalékában vagy a csendőrségnél szolgáltak, és »katonailag kiképzettek« az »A« alosztályba sorolnak; azok pedig, kik kiképzést nem nyertek vagy a fegyveres erő kötelékében nem szolgáltak, a »B« alosztályba tartoznak. A »B« alosztályhoz tartoznak továbbá mindazok, kik a közöshadseregtől, a hadtengerészettől, a honvédségtől vagy a csendőrségtől fölülvizsgálat útján, mint fegyveres szolgálatra alkalmatlanok elbocsátatnak. [...] Az »A« alosztálybeliek korukhoz képest részint a közöshadsereg és honvédség kiegészítésére, részint fegyveres népfőlkelőcsapatok alakítására, – a »B« alosztálybeliek pedig egyéb nem fegyveres hadicélú szolgálatokra alkalmaztatnak” – közli a *Népfőlkelési igazolványi könyv*.¹¹⁵

Miután Kosztolányit 1922 végéig az első osztályba sorolták be, így minden biztonnal – a megjelölt 2 év, 10 hónap, 25 nap szolgálati időn belül – megkapta a kiképzést, de nem népfőlkelőként, hanem sorozott honvédként. Ha tehát megakarta úszni a hadkötelezettséget – azon belül is a népfőlkelői első osztályba tartozást –, orvosi felülvizsgálatra volt szüksége. Az 1910-es bejegyzés arról árulkodik, hogy egy felülvizsgálat valóban megtörtént. „Kinek nincsen már szolgálati kötelezettsége? Annak, aki a fegyveres erőnek említett részeinél szolgálati idejét kitöltötte [...] és így annak kötelékéből elbocsátott vagy pedig – szolgálati idejének kitöltése előtt – felülvizsgálat útján, mint fegyveres szolgálatra alkalmatlan, bocsájtott el [...] [Nem népfőlkelő-köteles valaki akkor, ha] népfőlkelési kötelezettsége idejében az időszaki jelentkezés alkalmával szolgálatképtelenségét bejelenti és ennek folytán bizottsági orvosi megvizsgálás alá vonatván, az ezen bizottsági orvo-

si megvizsgálást végző sorozó bizottság őt »minden népfölkelési szolgálatra alkalmatlan«-nak osztályozza» – tájékoztat Altörjay említett kiadványa.¹¹⁶

Kosztolányi Dezső tehát ekkor elbocsátatott ugyan, ám a világháború éveiben – különösen az akkor bevezetett újabb rendeleteknek köszönhetően, amikor a korábban nem hadköteleseket is kivitték már a frontra – a potenciálisan mozgósíthatók közé tartozott. Föltehetően ekkor kerülhetett át az első osztályból a népfölkelők második osztályába, amire egy édesapja által írt – immár 1914-es – levél is utal: „Édes fiam, tehát még te is újból sorozás alá kerülhetsz, mint B osztályú és 36 évnél fiatalabb népfölkelő és ha fegyveres szolgálatra alkalmasnak találunk, kiképeznek 2 hónap alatt (januárban és februárban) és március elején a harctérre visznek!”¹¹⁷ A háború alatt azonban már nem volt szakkiképzés, hanem csak a fegyverforgatás alapvető szabályait ismertették, s ezt is csak azoknak, akik semmiféle kiképzésben nem részesültek.¹¹⁸ Kosztolányi tehát – az édesapa állításával ellentétben – a kérdésben nem volt érintett, mivel korábban már megkapta a szükséges kiképzést: ennek fényében pedig azonnal vihették volna a harctérre.

Nem véletlen tehát, hogy Kosztolányi szinte már betegesen félt a frontszolgálattól. Ha nem lett volna nyilvántartva, illetve nem vett volna részt semmilyen kiképzésben, akkor – legalábbis a kezdeti időkben – nem lett volna oka a rettegésre. Kosztolányi Dezsőné még üldözési mániáról is beszámol életrajzi kötetében: „Az utcán néha kiveri a verejték, s azt mondja, nézzek hátra, őt követik, ő biztosan érzi, hogy követik, és mindjárt a vállára fogja tenni kezét egy idegen vagy egy titkosrendőr. Kapuk alá befut, mellékutcákon, kerülő úton tér haza. [...] Otthon, ha megszólal a csengő, elsápad, csaknem elájul.”¹¹⁹ Nem sokkal a háború kitörését követően, 1914 őszén (novemberben) már őt is hívták sorozásra.¹²⁰ „Desiré képtelen félelmeket áll ki. Egész nap reszket. Annyira aggódik, hogy a pótsorozáson beveszik. Ami meg is fog történni, mert az ő neurasthéniaja nem igazi betegség” – állapította meg ekkor unokatestvére is, Csáth Géza, öccsének, Brenner (Jász) Dezsőnek írt levelében.¹²¹ Ennek ellenére Kosztolányinak ezt a sorozást sikerült még „megúsznia”, egészségügyi alkalmatlansága miatt. Mindez édesapja egyik leveléből válik világossá, melyet november 20-ára keltezett: „örülünk, hogy a sorozó bizottság orvosa alapos vizsgálat után megállapította, hogy régi ideg- és szívbajod miatt most sem kell katonai szolgálatot teljesítened, mely okvetlenül fokozná s talán végzetessé is tenné gyermekkorod óta fennálló bajodat. De örömmel zavarja az aggodalom, hogy szívbajos idegességed nem fog-e még a nyugalmasabb polgári foglalkozás közben is tovább fokozódni? Azért kérünk téged, kerülj mindent, ami erre vezetne; ne dolgozzál túlságosan sokat, ne feszítsd túl munkabírásodat, mert mindennek megvan a határa.”¹²²

Kosztolányi tisztában lehetett vele, hogy ekkor még korai volt az öröm: 1915 novemberében ugyanis újabb sorozásra kellett jelentkeznie.¹²³ Október 25-én írja feleségének, aki akkor Tátraszéplakon tartózkodott (szanatóriumban), ahol tüdőcsúcshurutját kezelték: „Drága fiacskám, ma megtudtam, hogy valószínűleg november végén kerül rám a sor.”¹²⁴ Egy nappal később helyesbíti az időpontot: decemberben sorozzák csak.¹²⁵ Orvosi felülvizsgálatra küldték ekkor is, méghozzá a Gyáli úti honvédkórházba. Mindezt azonban Halasi Andornak írja meg, beteg feleségét pedig csak jóval az események után értesíti. Régi barátját kérte meg, hogy

nézzen rá a családra – kislányára, Ádámra és a rá vigyázó anyósára, Schneller Matildra –, amíg ő kórházban fekszik.¹²⁶ Nem akarta fölöslegesen izgatni az amúgy is idegeskedő Kosztolányi Dezsőné, ezért számolt be közel egy héttel a felülvizsgálatot követően arról, mi is történt vele pontosan. Az idézetből arra is fény derül, hogy végül nem decemberben, hanem korábban volt a sorozás: „Október 30-án soroztak. Nem tudtam veled, nehogy bármit is izgasd magad, és késleltessd általa a gyógyulásodat. A mostani sorozáson alkalmatlannak csak azt mondják ki, aki szemmel láthatóan nyomorék, aki azonban *szervi bajról* panaszskodik, azt *azonnal* kórházba küldik. Ez történt velem is. Elmondtam, hogy régi szervi szívbjajom van, mire még aznap délután 3-kor a honvédehelyőrségi kórházba utaltak, »kórházi felülvizsgálat«-ra. Ez másnap reggel meg is történt. Egymás után ötször-hatszor megvizsgáltak, lefektettek, felültettek és futtattak, s megállapították, hogy a szívbillentyűm hibás, és sajnos szervi szívbjajom van. A *szisztolikus zörej* a szív bal oldalán *tisztán* hallható.”¹²⁷

Csáthnak annyiban talán igaza volt, hogy Kosztolányinak kezdetben valóban inkább „csak” ideges szívpanasza lehetett, tehát nem volt veleszületett szervi baja. Mindezt igazolja, hogy egyrészt korábban is voltak hasonló panaszai, feszültebb időszakokban – leveleiben több ízben említi neuraszténiás tünetekkel járó kimerüléseit –;¹²⁸ másrészt az 1915 novemberi vizsgálatok után fél évvel már alkalmasnak minősítették. Igaz ugyan, hogy az „idő múlásával és az emberáldozatok számának növekedésével a hadra foghatóság kritériumai egyre megengedőbbek, a sorozóbizottságok egyre szigorúbbak lettek.”¹²⁹ 1916 júniusában már csak a *Világ* – ahol ezekben az években dolgozott – közbenjárására mentették föl.¹³⁰ Későbbi életmódja is azt bizonyítja: szívbjaja főként ideges eredetű lehetett. A halála utáni boncolási jegyzőkönyvben szívének állapotára vonatkozóan is találunk megjegyzést, mely a hús évvel későbbi helyzetet írja le. Eszerint addigra már érlemeszesedése és föltehetően magas vérnyomása is volt, a szívbillentyű-problémán kívül.¹³¹

1916 nyarán tehát Kosztolányi már a *Világ* szerkesztőségének segítségére szorult. A háborús katonai szolgálatra való behívással szemben némi védelmet jelentett az újságíró státusz is: „A honvédelmi miniszter felmentette a lapok munkatársainak a többségét a katonai szolgálat alól, illetve 1914 szeptemberétől a sajtóhadiszállásra osztotta be őket haditudósítóként.”¹³² Közismert, hogy Móricz, Molnár Ferenc és mások valóban dolgoztak haditudósítóként. Kosztolányi Dezső azonban ezt is „megúsza”. Föltételezhetően olyan befolyásos ember segített, aki bizonyára több írónak és újságírónak is elintézte a fölmentést. A *Nyugat* köreiből forgók többségéről ugyanis köztudott, hogy nem járták meg a frontot. Olyan személy közbenjárásáról van szó, aki mind a *Nyugat*, mind a *Világ* szerzőgárdáját ismerte, valamint politikai befolyással bírt az osztrákok felé is. Kosztolányi Dezsőné mindössze az alábbi, inkább „rejtjeles” megjegyzést teszi a kérdéssel kapcsolatban: „Ez a D... L. A. volt az, akinek hatalmában volt az írók, újságírók katonai szolgálat alól való felmentése.”¹³³ A név Drasche-Lázár Alfrédot takarja, aki a világháborús sajtóiroda vezetője volt – tehát a főcenzor –, illetve később a trianoni békeszerződés egyik aláírója is. Herczeg Ferenc, Kiss József és az ő köreik pedig Kosztolányi Dezső testvéröccsén segítettek.¹³⁴ Fontos még megjegyeznünk, hogy Kosztolányi ekkori leveleiben többször is hangsúlyozza: erős társadalmi életet él.¹³⁵ Nem lehet tel-

jes bizonyossággal megállapítani, hogy ez politikusokkal való kapcsolatok ápolását jelenti-e; vagy pedig azzal hozható összefüggésbe, miszerint 1915. december 20-án olvasták föl felvételi kérelmét a szabadkőműves Március páholyba, azaz: szabadkőművesekkel találkozott-e gyakrabban.

Az újságíráson túl nagyobb biztosítékot jelentett még, ha közhivatalt viselt valaki. Kosztolányi mindkét „ütőkártyát” megjátszotta: nemcsak újságíró (és politikus) kapcsolatait „mozgósította a mozgósítás ellen”, hanem megpróbált közhivatali állásról is gondoskodni. Kosztolányi Dezsőné elbeszéléséből tudjuk, hogy Bárczy István, Budapest akkori polgármestere segített neki, amikor kinevezték fogalmazónak a Fővárosi Levéltárba. Arról nincs forrásunk, mennyi ideig dolgozott itt, így mindössze a feleség leírása áll rendelkezésre: „Jelentkezik hivatalfőnökénél, bemutatkozik. Az hosszú beszédet vág ki, s ebben hangsúlyozza, hogy az ő elve a föltétlen köteleességteljesítés, és megköveteli, hogy hivatalnokai naponta pontosan megjelenjenek a hivatalban. Dide elképedve távozik, s többet felé se néz a Városházának. Negyedórát sem bírt volna ki az akták között.”¹³⁶ A beszámoló hitelessége azonban megkérdőjelezhető, mivel – meglátásom szerint – nehezen képzelhető el, hogy valaki a polgármester összeköttetése révén megszerzett állását egy-két napon belül otthagyhassa. A föltevéssem inkább az – ahogy a kaszárnyai emlékeknél utaltam rá –, hogy ezúttal is hosszabb idő telt el (talán hetek?) Kosztolányi kinevezése és fölmondása között.

Mindenesetre idővel múlik a félelem, és Kosztolányi már tréfálkozik is a sorozási procedúrákkal. Legalábbis erre utal egy anekdota, amelyet felesége vetett papírra: „Barátai a Dunaparti vendéglőbe hívják. A pincehelyiség fölött, világító betűkkel ez a szó olvasható: Söröző. A pontok azonban kissé el vannak mosva, s a felírás könnyen így olvasható: *Sorozó*.”

– Jóságantamból én be nem lépek ilyen helyre – mondja mosolyogva.¹³⁷

„ÖCSÉM”: CSALÁDI ÉLET A HÁBORÚBAN

Kosztolányi Dezső öccse 1914. július 31-én, azaz már a *negyedik mozgósítási nap*on bevonult katonának. Ifj. Kosztolányi Árpád Szerbiában, majd Galíciában teljesített szolgálatot, és meg is sebesült. Kosztolányi Dezső *Öcsém* című kötetét ajánlja neki, a következő szöveggel: „Ezt a könyvemet Öcsém-nek ajánlom, Dr. Kosztolányi Árpádnak, aki mint a bosn. u. herz. inf. rgmt. nr. 4. segédorvosa a háboru kezdete óta a harctéren van s 1914 november hó 17-én délután 2 órakor Przeginic alatt megsebesült.”¹³⁸ A könyv nyitódarabja az *Öcsém* című vers, 1914. július 30-i keltezéssel, azaz Kosztolányi egy nappal testvére bevonulása előtt írta, amikor már szülei értesítették a helyzetről.¹³⁹ A mű a *Nyugat*ban látott először napvilágot,¹⁴⁰ majd a *Mák* című kötetbe is bekerült.¹⁴¹ Kosztolányi tehát irodalmi munkákkal (is) tiszteltgett testvére – és ezen keresztül a többi harcoló katona – előtt. A háborús években megjelent kötet tárgyalását azonban csak egy későbbi alfejezetben végzem el, a többi szépirodalmi munka ismertetésével egyetemben. Ezúttal a Kosztolányiak (háborús) családi életét mutatom be alaposabban, választ keresve a kérdésekre: miként hatott Kosztolányi Dezsőre testvére, valamint unokatestvére sorsa?

Milyen további nehézségek – és egyszersmind örömök is – adódtak magánéletében az adott időszakban?

Több olyan levél is fönmaradt mind a szülőktől, mind ifj. Kosztolányi Árpádtól, melyek a háborús tapasztalatokról tudósítanak. 1914 szeptemberében már előléptették Kosztolányi öccsét – mint ahogy arra édesapja egyik levele szintén utal –,¹⁴² így az orvosin túl a fegyveres szolgálat lehetősége is fölmerült. Przemysl első ostrománál – amikor az oroszok ellen harcoltak –, a „Garnisonspítálba” van beosztva. Ezzel kapcsolatban a következőket írja id. Kosztolányi Árpád: „bizony vége van a mi nyugalmunknak; igaz ugyan, hogy Przemysl [!] erős vár, de most ép annak a közelében folyik az élethalálharc a miéink és a muszka kolosszus között.”¹⁴³ A szülők és Kosztolányi Dezső folyamatosan jelzik egymásnak, melyikőjüknél jelentkezett legutóbb tábori lappal a harcoló testvér, mit tudnak róla, merre jár és épségben van-e. A harcokat és a katonákat dicsőítő propaganda ellenére a szülők rettegnek, féltik fiukat – és aggódnak amiatt is, hogy másik fiuknak, azaz Kosztolányi Dezsőnek is frontszolgálatra kell mennie („De mi lesz akkor, ha te is elmegy oda, hol a halál naponként ezrével arat?”)¹⁴⁴ –, a háborús örületbe pedig maguk is belebetegednek: az édesapának ideges szívdobogásai lesznek és kiújul gyomorbaja (amit már ráknak hisznek, és operációra gondolnak), édesanyjának pedig nőgyógyászati műtétje lesz.¹⁴⁵ Nagyanyja – a „Grósz” – ebben az időszakban halt meg, 1916 tavaszán, ami az édesanyját alaposan megviselte.¹⁴⁶ De nemcsak a Brenner-, hanem a Kosztolányi-nagymama is 1916 folyamán – még februárban – hunyt el, éppen akkor, amikor unokája odahaza tartózkodott.¹⁴⁷ A nehézségek ellenére a család többi tagja is kiveszi a részét a háborús eseményekből: Brenner Eulália és a hűg, Kosztolányi Mária a szabadkai tartalékkórházban segédkeznek a sebesültek kötözésében, valamint a gimnáziumi Reservspítálban főznek és vezetik a konyhai számadást.¹⁴⁸ Kosztolányi olyannyira aggódik – főként apja állapotáért –, hogy levelezésbe kezd unokatestvérével, Csáth Gézával, orvosi tanácsokat kérve tőle. Annak érdekében, hogy eldöntsék, nem rákos megbetegedésről van-e szó, láztabellákat készítenek és elemeznek.¹⁴⁹ Csáth ezenkívül megbízható orvosokat is ajánl: „(Operateur csak egy lehet: Hütl, aki ebben a szakmában a *legjobb* és még olcsó is. Neked mint ujságírónak megcsinálja 1000 koronáért, ha t. i. azt mondod neki, hogy te fizeted.) [...] Persze a Röntgent nem lehet rábízni akárkire – azt *csak* is Prof. Alexander végezheti a Poliklinikán. Ez egy Röntgenes-genie.”¹⁵⁰

Előfordult azonban, hogy a harci helyzetek és a tábori posta akadozása miatt heteken át semmi hír nem érkezett ifj. Kosztolányi Árpádról. A családi levelezésben annak is nyoma van, hogy Kosztolányi Dezső el akart menni a frontra, testvérét meglátogatni.¹⁵¹ Az MTA Könyvtár Kézirattárában olvasható néhány olyan levelezőlap is, melyeket testvérétől kapott, különféle helyszínekről, és melyekből bővebb információkat szerezhetünk a katonaelet hétköznapijairól. 1914 decemberének végén például Kosztolányi öccse arról számol be, hogy lóháton járhat, és csak néha kell gyalogolnia, amikor úttalan utakon mennek. Csatákról is ír, az idézett levélben pedig konkrétan a következőket beszéli el bátyjának: „Elindulásunktól fogva egy hónapig elég jól ment a dolgunk, akkor kerültünk az első csatába, amely még aznap be is fejeződött; nemsokára, egy hét múlva három napos iszonyú csata volt. Itt valóban láttam kar nélküli és félig leszakított fejű katonákat sza-

ladni sokakat láttam meghalni, de borzasztóbb volt a súlyos sebesültek jajgatása, akikkel néha két három istálló is megtellett s néha bizony ott is kellett hagyni szegényeket, mert nem lehetett elszállítani. Az ilyenek sorsa még a legjobb, ha fogóságba jutnak.¹⁵² Az élelmezéssel kapcsolatban leírja, hogy ha nem volt menázs (itt: meleg főétkezés), akkor „pénzzel vagy revolverrel” szereztek a civil lakosságtól.¹⁵³ Orvosként pedig előfordult, hogy naponta 80–100 beteget is el kellett látnia társaival. Szól egy falu „stratégiai célú” fölégetéséről is, ahol az emberek „zokogva hordták ki a mezőre szegényes holmijukat s aztán örjögve nézték hogyan ég egyetlen vagyonuk, a viskójuk”.¹⁵⁴

1915 márciusában egy temetést is leír, amikor két megfagyott tisztet helyeztek örök nyugalomra.¹⁵⁵ A tábori levelek alapján tudjuk, hogy a testvér folyamatosan megkapta a fronton a *Világ* lapszámait, mely újságnál Kosztolányi Dezső ekkor már munkatársként dolgozott. Egy – a napilapról is említést tevő – levélben arról is tudósít, hogy Karinthy Frigyes testvérével, Józseffel – aki ugyancsak volt katona az első világháborúban – együtt voltak egy ideig.¹⁵⁶ Nemcsak Kosztolányi öccse említi az esetet, hanem a báty is beszél róla: „Képzeld, ki jött meg? Karinthy Jóska, aki két álló hónapig nem akart írni. Most szabadságot kapott. Hajnalig mesélt. Végigcsinálta az egész hadjáratot. Árpíró – aki a legjobb barátja volt, akit *a legjobb, legnemesebb, legfőrfiasabb embernek ismer* – rengeteget mesélt. Öcsém is állandó életveszélyben forgott, csak írni nem akart róla. Egy ízben a szobájába lőttek, mikor aludt, máskor harminc lépésről üldözték az oroszok.”¹⁵⁷ Kosztolányi Dezső egyik leveléből azonban az is kiderül, hogy öccse már korábban megsebesült. Erre vonatkozó utalást a fentebb már idézett *Öcsém* ajánlása is tartalmaz. 1915 áprilisában írja Oláh Gábornak, egykori egyetemi társának a következőket: „Betegeskedem: az idegklinikán kezelnek. Szegény öcsém – a kis doktor, akit ön ismer – kilenc hónap óta a harctéren van. Már át is lőtték a lábát, meg is betegedett, de egy percre se jött haza a frontról. Én se tudok nyugodni, kilenc hónapja.”¹⁵⁸ 1915 nyarán ifj. Kosztolányi Árpád már Oroszországban van,¹⁵⁹ ősszel Tarnowóba, majd Lublinba (Lengyelország) helyezik. Ezt követően a család (Kosztolányi közbenjárásával) intézni kezdi, hogy a harctérről egy hátszági kórházba kerülhessen, amihez novemberre sikerül csak megszerezni a megfelelő okmányokat.¹⁶⁰

Csáth Géza világháborús szerepléséről ugyancsak szót kell ejtenünk, amikor a Kosztolányi-család behívott katona tagjainak sorsát tárgyaljuk. Csáthot szintén mindjárt az elsők között hívták be, ugyanúgy katonaorvosi szolgálatra, mint ifj. Kosztolányi Árpádot. Ekkoriban – immár nős emberként, Jónás Olga oldalán – kezdett Előpatakon dolgozni, 1914 júniusától kapta meg ottani állását. Kezdetben a déli fronton szolgált (Szabács), majd szeptember hónapban a keleti hadszíntérre, az orosz frontra küldték, ahonnan vérmérgezéssel került haza. Októberben még a trencsényi hadkiegészítő parancsnokságon volt, „1915 tavaszán pedig Budapestre vezényelték, az I. honvéd gyalogezredhez.”¹⁶¹ Az akkor már drogfüggő Csáth „bár örömmel vette ki a részét a Monarchia háborús erőfeszítéseiből, a harctéri viszonyok sokat rontottak állapotán, mivel a kimerültség és az állandó stressz miatt jelentősen emelnie kellett a morfium- és pantoponadagjait. A hadseregben 1915 nyarán derül fény morfinizmusára, felülvizsgálatra küldték. Augusztusban tíz napot

zárt intézetben töltött, azonban a kezelés eredménytelenül zárult, ezért egészségi és idegállapota miatt egy évre szabadságot kaptak. Végül 1917 őszén felmentették a katonai szolgálat alól, őstől Regőcén lett körorvos.¹⁶²

Csáth egyik kutatója, Molnár Eszter Edina azt is megállapítja, hogy Kosztolányi unokatestvérét nem annyira az ellenség rettentette el a háborútól, mint inkább a fertőzésektől és a hadifogságtól való félelem, mely egyúttal morfiummegvonást is jelentett volna számára.¹⁶³ Leveleiben több helyütt is a háborús lelkesedés nyomait találjuk, sőt, egy időben az is foglalkoztatta, hogy katona marad.¹⁶⁴ 1914 októberében például örömmünnepet ül, és szabályosan „lehülyézi” a belgákat, mikor így ír öccsének, Brenner (Jász) Dezsőnek: „Mit éreztél Antwerpen elesténél? Én ujjongtam! Tehát mégiscsak verjük, ütjük, vágjuk a gaz John Bullt és a hülye belgákat. Mily kellemetlen lehet nekik. A torkukon a kés. Hurrah.”¹⁶⁵ Kosztolányi – korábbi alfejezetünkben már hivatkozott – *Baudelaire és a belgák* című cikke pár hónappal később jelent meg, és mint arra már utaltam, a szöveg megírását megelőzte egy Csáthtal folytatott vita is. Az első háborús év végére pedig odáig jut, hogy a szenvedésekben pszichiátriai problémák gyógyírjét lássa: „Mióta háború van, mióta megkóstoltam a kényeszerűség szolgálatát, az életveszedelem ízét és a pokoli szenvedésekre való kilátás mérges italát, azóta *nincsenek meg a régi complexeim*. [...] az apró lelki fájdalmak: amik néha elviselhetetlennek tűntek fel, most nevetséges, gyerekes panaszkodásoknak tetszenek. [...] Igen-igen nagy haszonnak tartom ezt a *lelki egész életre szóló lelki leckét*.”¹⁶⁶ Mindeközben pedig abszolút bízik a németek győzelmében, és lelkesen élte „a hazát és a királyt”.

Testvérét, Brenner (Jász) Dezsőt szintén agította a harcra, s föltehetően Kosztolányi elől sem rejtette véka alá véleményét a katonaéletről. Leveleiben sürgeti öccse bevonulását is,¹⁶⁷ s példaértékűnek tünteti föl előtte a harctérre kerülést: „akarj erős és egészséges lenni, és meglásd mily örömet fog okozni a katonaélet [...] hátha éppen most fog bajod megjavulni, és erőd lesz szolgálni a haza javára: királyért és hazáért.”¹⁶⁸ Nem tudunk róla, hogy Brenner (Jász) Dezső bevonult-e végül, ezzel kapcsolatos dokumentumok egyelőre nem ismertek. Annyi azonban bizonyos, hogy 1915-ben már Óbecsén van, ahol patikáriusként tevékenykedik.¹⁶⁹

Ami Csáth Géza irodalmi munkásságát illeti, tudható, hogy a világháború kitörésétől lényegében már csak orvosi tárgyú írásokat írt, kivétel *Dénes Imre* című novellája, melyet az *Esztenő* számára kért tőle Kosztolányi.¹⁷⁰ Naplóját ellenben már a mozgósítás napjától vezette, melynek rendszeres feljegyzései azonban 1916 decemberétől megszakadnak, legalábbis a Csáth-filológia eddigi eredményei szerint. Emlékirataiban arról is szól, mi volt a véleménye Kosztolányi viselkedéséről, katonai szolgálatától való húzódozásáról, illetve ezzel kapcsolatos „ügyeskedéseiről”: „találkoztunk unokatestvéremmel, a fővárosi hírlapíróval, a kitűnő nevű költővel. A biztonságban lévő embernek a tetetett szomorúságával, amely alig képes titkolni szerencséje fölötti örömét, mondta el, hogy nem katona, és legalább egyelőre biztonságban van. [...] Egy darabon még elkísért bennünket, azután ment a kényelmes szerkesztőségbe, a megszokott jó íróasztala mellé.”¹⁷¹

Nemcsak Csáth nézett rossz szemmel unokabátyjára, annak „lógása”, azaz hadkötelezettségének „megúsása” miatt, hanem eleve létezett egyfajta feszültség a

bevonulók és az itthon maradó – relatíve egészséges, tehát harcképes – fiatalemberek között. „A hátszágban maradt férfiak a frontról, de még a hátszágból nézve is »lógós« számítottak. A manipulálható egészségügyi »alkalmatlanságot«, valamint az idős- és gyermekkort leszámítva – határaik menetközben le és föl egyaránt tágultak – ezek a férfiak azért maradhettek a hátszágban, mert a hatalom (az államigazgatás) úgy ítélte, hogy az ország működőképességének fenntartása, valamint más okok – leggyakrabban a háborús szükségletek biztosítása vagy előállítása – miatt mentesülnek a frontszolgálat (azaz: az elpusztulás vagy a fogságba esés esélye) alól. [...] [Ugyanakkor a] »lógós« férfiak társadalmi és nemi szerepe felértékelődött a frontszolgálat előidézte férfihiányban, sőt e »piacon« megjelentek a hadifoglyok is. [...] A mentesítettek (»lógósok«) többsége, különösen 1915 után, amikor a háborúról kiderült, hogy nem népünnepély, s egyhamar nem lesz vége, mindent elkövetett, hogy a hátszágban maradjon. Így tett a frontszolgálatot megkóstoltak egy része is, sokszor öncsonkítás árán” – olvasható Kőbányai János összefoglalójában.¹⁷² Tóth Árpád egyik levelében¹⁷³ pedig olyan állásfoglalással találkozhatunk, ahol konkrét utalás történik magára Kosztolányira is, mint a „lógósok” egyikére: „mi, úgynevezett »költők«-urak, milyen rondán vagyunk képviselve ebben a háborúban! Tudtommal minden tehetségesnek ismert költőtársam otthon melegíti a kuckót, s a Nyugatban is holmi »Öcsém« című versek vannak a költő katonafivérééről! Csak ennyire terjed a virtusunk! Azt hiszem, ebben a harcok világban egy nagy beteg, tüdővész köpetnek néz ki az egész »modern« magyar irodalom, amire alaposan rátaposott a háború csizmája!”¹⁷⁴ Kosztolányi Dezsőné ugyancsak leír egy történetet, mely alapján férjére még az utcán is tettek megjegyzést: „Az utcán találkozok P. Gy.-vel, a hivatalos irodalom egyik hatalmasságával.

– Mi az, kérem, ilyen egészséges, erős ember, mint ön, idehaza van? – szólítja meg Kosztolányit. – Ki a frontra, csak sietve ki a frontra, fiatalember!

A harcba küldő jóval magasabb nála [nb. Kosztolányi 185 cm magas volt!], bikaerős, egészséges, vállas férfi. De aztán később jóindulattal van hozzá, és Herczeg Ferenc is, aki szeretettel pártfogolja.”¹⁷⁵

A férfi, akivel Kosztolányi találkozott, meglátásom szerint Pekár Gyula lehetett, aki híres volt atléta termetéről.¹⁷⁶ Nem véletlen, hogy Stróbl Alajos szobrászművész is róla mintázta meg Toldi Miklóst, Arany János szobrának egyik, talapzaton lévő mellékalakját. Pekárt íróként kevésbé tartották tehetségesnek, azonban politikusként annál följebb jutott. A világháborús években országgyűlési képviselő volt, később, az 1919-ben alakult Friedrich-kormányban pedig miniszteri posztot is betöltött. Ezenkívül 1920-tól a Petőfi Társaságnak szintén elnöke lett. Ő volt az, aki féltékenységből, mikor már hatalma engedte, letiltotta Krúdy műveit, amiért az írónak komoly megélhetési nehézségei adódtak. A levelezés tanúsága szerint Kosztolányi 1915 őszén összejárt vele, mert szimpatizáltak egymással: „Ma egész délután Pekármál voltam. Oly jó, meleg ember.”¹⁷⁷ Nem kizárt, hogy öccsének ügyét – a hátszági kórházba való áthelyeztetést – is rajta keresztül próbálta elintézni. Minderre bizonyíték lehet, hogy egyik levelében Pekárt együtt említi Kiss Józseffel, *A Hét* főszerkesztőjével. Kisst pedig korábban is – akárcsak az őt Pekárral közösen szerepeltető levélszövegben¹⁷⁸ – ifj. Kosztolányi Árpáddal kapcsolatban hozza szóba: „Délelőtt hosszan voltam Kiss Józseffel, akinek említettem Áрпи kinevezésének

kérdését is, mire ő meghatottan, a hálától könnyes szemmel mondta: »Ez csak természetes. Ezzel tartozunk neki. Kinek ne tenném meg, ha az öccsének nem?...«¹⁷⁹

Kosztolányi családi élete azonban nem csak testvére és unokatestvére bevonulása, szülei betegeskedése és két nagyanyja halála miatt volt zaklatott a háborús időszakban. Fia szintén ekkor született, valamint feleségének is komoly egészségügyi problémái adódtak. Kosztolányi Ádám 1915. április 18-án látta meg a napvilágot, tehát közel kilenc hónappal az első világháború kitörését követően, azaz pontosítva: Kosztolányiék fia a sarajevói merénylet és a háborús hadüzenet között fogant meg. Kosztolányi Dezsőné könyvéből kiderül, hogy mindez nem tekinthető véletlen egybeesésnek: „Ha eddig bármikor szóba került közöttünk a gyermek kérdése – én persze hogy szerettem volna –, az őszinte válasz mindig ez volt: – Nem akarok második személy lenni a házban. – Most ő akar mindenáron gyereket. – Az egész élet fabatkát se ér, ha ilyesmi megtörténhetik. A mi életünknek már úgylis vége. Talán egy gyermek még örömet jelenthet, talán életcélt adhat.»¹⁸⁰

A feleség elbeszélése alapján Kosztolányi épp *Háborús fohász az aggokhoz* című költeményét olvasta föl neki, amikor elkezdődött a vajúadás.¹⁸¹ Az állítást alátámasztja, hogy a vers egy hónappal később már meg is jelent a *Nyugaton*.¹⁸² Kosztolányi – felesége visszaemlékezése szerint – komáromi várvédő őse után Mőricnak akarta volna elnevezni a gyereket, azonban neje ellenkezésének engedve végül Ádám lett. A kezdeti időszak nem lehetett zökkenőmentes: a háborús ínség, az időjárás rosszabbra fordulása, valamint Kosztolányi munkahajszolása – és ezzel együttjáró idegessége – miatt nehézségeik, sőt konfliktusaik adódnak.¹⁸³ Pénzüik fogytán, Kosztolányi Dezsőné pedig komolyan megfázik, és végül tüdőcsúcshurutot kap. „Dide pénzt teremt és fölkiül a Tátrába. Ó, milyen kedves és jó most az én uram. Mindennap ír nekem, napjában néha többször is” – idézi föl emlékeit a feleség,¹⁸⁴ s valóban, ebből az időszakból levélváltásaik egész sorozata maradt fenn.

Kosztolányi Dezsőné először (még a nyár folyamán) a gyerekekkel együtt pár hétre Szabadkára utazott, ahol anyósáék látták vendégül. 1915 szeptemberétől került Tátraszéplakra, a szanatóriumba, ahol – a levéldokumentumok tanúsága szerint – egészen november végéig maradt. A három hónap alatt Kosztolányi Dezsőné édesanyja, Schneller Matild és legfőként Anna testvére van Kosztolányival, és vigyáz Ádámra. A házaspár intenzív levelezésének legfőbb témája az egészség: a gyermek fejlődése és a feleség állapotának taglalása. Kosztolányi több orvossal is konzultál a tüdőcsúcshurut gyógyulási esélyeit illetően, valamint izgalommal figyeli fia fejlődését, és minden apróságról részletesen beszámol. A sok munka és elfoglaltság mellett gondos és lelkes apának bizonyul, aki még a gyermeklélektant is tanulmányozza.¹⁸⁵ Érdeemes kiemelnünk, hogy Kosztolányira ezekben a hetekben sok teher hárult: aktív munkatársa a *Világ* című napilapnak (sokszor éjszakai ügyeletben is van a szerkesztőségben), intézi könyvei kiadásának ügyeit, az éppen aktuális sorozás miatt elfoglalt és ideges – kórházba is kerül –, fokozottan éli társadalmi életét – építi kapcsolatait, s készíti elő a szabadkőműves mozgalomhoz való csatlakozását is –, valamint eljár öccse hátországba helyezése ügyében. Kosztolányi Dezsőnéhez mindebből csak kevés jut el, melynek oka a tapintat mellett a háborús levélcenzúra kivédése is. Erről árulkodik, hogy a harci helyzetről például csak szuperlatívuszokban nyilatkozik, a katonák veszélyeztetettségéről – így öccsével

vel kapcsolatos félelmeiről – egy szót sem ejt: „A harctéren mesésen, kitűnően állunk. Oly jól, hogy a győzelmünk már semmiképp sem kétséges, és nagyon alapos a remény, hogy nemsokára diktálhatjuk a békét. Nagy események várhatók.”¹⁸⁶

Kosztolányi Dezsőné leveleiből kiderül: érzi, férje nem árul el mindent. A sorozással kapcsolatban például a következőket veti föl: „Miért kertelsz előttem? Miért nem irod meg, hogy *bevettek* és most várod a valószínű felmentést. Ezt a levelet úgysem olvassa kívüled senki[.] Én pedig aggódok miattad ez csak természetes és érthető.”¹⁸⁷ Ifj. Kosztolányi Árpád ügye is folyamatosan izgatja, valamint természetesen a fő kérdés a gyerek egészségi állapota: „a mi babánkkal nem szabad semmi *engedményt* tenni. Pont olyan tisztaságot követelek, mint eddig. *Senki meg ne fogja,*[.] *senki meg ne csókolja,* földre letenni *nem szabad.* Ami a földre esett[.] azt ráadni *nem szabad.* Apja *mindig* öltözzön kint át, mielőtt hozzányúl. Senki hozzá ne nyúljon[.] cipőcskét már lehetne ráadni[.] és ha hideg neki az éjjeli[.] akkor kis körülcsavart rongyot kell a kis popsija alá tenni.”¹⁸⁸ Az emlékezési mechanizmus „csalafintasága” lehet, hogy Kosztolányiról írt életrajzában már nem(csak) saját magának, hanem férjének (is) tulajdonítja a túlzott aggodalmat: „A gyerekekre éberen vigyáz. A kilincseket szublimátos vízzel mosatja naponta a lakásban, minden látogatóra, aki a gyermekhez akar menni, orvosi köpenyt ad, s ő maga is ilyenbe öltözik odahaza. [...] Gondosságát, aggályosságát én is magamévá teszem, s lassacskán egymásra licitálunk a félelemben.”¹⁸⁹ Később valóban Kosztolányi is utal egy levélben az orvosi köpenyre,¹⁹⁰ miután párszor arról is beszámolt, hogy kabátban-kalapban alig ismerte meg a gyermek. A családi magánélet dokumentációján túl azonban olyan információk is kiderülnek a levelek olvastán, miszerint Kosztolányi Tátraszéplakra elküldte feleségének legújabb műveit, illetve a *Nyugat*ot és a *Világ* című napilapot.

Mielőtt azonban továbblépnék a *Világgal* kapcsolatos szerepvállalás taglalására, szükséges beiktatnom egy rövidebb (záró)epizódot. Mint említettem, Kosztolányi a háborús években, valamint gyermeke születésekor kénytelen volt több munkát vállalni, hogy családja anyagi biztonságát fenntartsa. Föltehetően ebben az időszakban vállalkozik egy olyan feladatra is, amit az irodalomtörténet a későbbiekben „négerkedésként” is elkönyvel.¹⁹¹ Az esetet Kosztolányi Dezsőné írja le életrajzi kötetében, valamint Füst Milán visszaemlékezéseiben. A feleség könyvében azonban nem mindig követi pontosan az időrendet: nem tudjuk tehát, hogy még a *Világ*ban töltött esztendőkről van-e szó, vagy pedig már a *Pesti Naplós* időről. Az előbbi azonban valószínűbb lehet, mert egyfelől akkor született Kosztolányi Ádám, másfelől 1916. május végén – június elején költöznek át Budára, a Logodi utca 1. szám alatt lévő földszinti lakásba,¹⁹² ami további többletköltséget ró a házaspárra. Míg a levelekben földszinti címet ad meg Kosztolányi, addig felesége „házacsakáról” beszél, mely lényegében lakhatatlan volt nedves falai miatt.¹⁹³ „A munka azonban nem húzódhatott el 1917 februárjáig – a Hatvany Lajos Pesti Naplójához szerződő Kosztolányi anyagi helyzete ugyanis akkor a »báró« révén rendeződött. [...] Az »átdolgozás« valószínűsíthető ideje tehát valamikor 1915 vége és 1917 eleje közé tehető.”¹⁹⁴

Mit is takar az említett „négerkedés”? A feleség elbeszélése alapján Kosztolányi Horvát Henrik barátjával együtt egy „gazdag, tekintélyes öregúr” kérésére átdol-

gozza annak kevés tehetséggel megírt történelmi drámáját. A színdarabot a szerző a Nemzeti Színházban szeretné bemutatni, és a két közreműködőtől – komolyabb fizetség ellenében – anonimitást vár: „A drámához verses prologust kell írni, s az egészet párbeszédbe, folyamatos jelenetekbe tömöríteni. A címlapon ez legyen: »Írta: H. R. Átdolgozta: *** Három csillag«. [...] A prologust az uram írja, gördülő, kecses rímekben, a kezetlen-lábatlan történelmi drámát H. H. tűzdeli meg hajmeresztő ötletekkel. Több mint egy évig kacagnak és pénzelnek ezen a soha színre nem kerülő színdarabon.»¹⁹⁵ Kosztolányi Dezsőné ennél többet azonban nem árul el, tehát az ő elbeszéléséből nem tudjuk meg, ki is volt a megrendelő, és melyik műről van szó. Rajta kívül Füst Milán szintén visszaemlékezik a történetekre, akinek beszámolójából további adalékokra derül fény: „egy Havas nevű ipari főrend fejébe vette, hogy Dalmáciát is vissza kell csatolni Magyarországhoz, s e nagy gondolatának persze propagandát is akart csinálni. Kieszelte tehát a következőket: e tárgyban történelmi drámát kellene írni Kálmán királyról, s ezt a Nemzeti Színházban elő kellene adatni. Ő akarná írni persze, csakhogy, valljuk meg őszintén, ő nem tud ilyet [...] Írja meg tehát Kosztolányi.»¹⁹⁶ Füst közléséből tudjuk, hogy a dráma meg is jelent nyomtatásban, ám – amint azt Kosztolányi Dezsőné ugyancsak állította – színházi bemutató nem volt.

Kosztolányi 1933–34-re keltezett gyorsírási naplójegyzései között szintén találunk utalásokat a történetekre. Az esetet két helyütt is említi, méghozzá egy megírandó Esti-novella alapötleteként: „*Esti és Havas esete*. Havas, a műkedvelő darabot írat velünk (Horvát).”; illetve: „*Novella*. Havas, a műkedvelő. Ugratás. Horvát Henrik.»¹⁹⁷ Mivel a naplójegyzések különböző időpontokból valók, így nem tudhatjuk, Kosztolányi mikor tervezte megírni az esetet. Mindenesetre ez alapján biztosak lehetünk benne, hogy a feleség könyvében szereplő „H. H.” megjelölés Horvát Henriket takarja, a megbízó vezetékneve pedig Havas. Lengyel András azonban ennél is tovább jutott az információk földerítésében, így a továbbiakban az ő kutatási eredményeire támaszkodom. A szerző szerinte nem más, mint dr. Havass Rezső, aki 1902-ben királyi, 1913-ban pedig udvari tanácsosi címet kapott. „A biztosítási szakmában dolgozott, s nemcsak földrajzi szakíróként volt jelen a nyilvánosságban, de jól dekorált közéleti emberként is – posztjait a lexikonok regisztrálják. Történeti érdeklődése, Dalmácia iránti »vonzalma« is jól dokumentálható.»¹⁹⁸ *Dalmácia* című darabját 1904-ben mutatták be, majd két évre rá napvilágot látott egy 111 illusztrációval bíró kiadványa is (azonos cím alatt), amely 1909-ben, az Egenberger-féle útikönyvek egyik füzeteként ismételtelen az olvasóközönség elé került.

A kérdéses mű, melyben Kosztolányi és barátja, Horvát Henrik közreműködött, a *Fényben... Három magyar-dalmát történelmi kép* címet viselte, és csak 1924-ben jelent meg, a Magyar Adria Egyesület kiadásában. A kötetben szerepel a visszaemlékezésekben említett három csillag is (pontosabban: kétszer három csillag), a színre alkalmazók jelöléseként. Az azonosítást elvégző Lengyel András arra is utal, hogy az 1923 végére keltezett előszóban Havas említi: a könyv terve már *bűsz* éves. A szerző ezenkívül kitér rá, hogy nem egyedül végezte a munkát: „Most öntöttem formába vázlatomat két író munkatársam segítségével, kiknek ez úton mondok köszönetet készsleges munkájukért.»¹⁹⁹ Egyetértek Lengyel Andrással abban,

hogy az idézett mondatban szereplő 'most' szócska csak eufemizmus, és az elmaradt színházi bemutató tényének „megszépítése” kíván lenni. Ugyancsak elfogadható azon megállapítása, mely Kosztolányinak a műhöz való hozzájárulására vonatkozik. Ez alapján a végleges szöveg a két barát közös munkája, ám a prológus és a két versbetét Kosztolányi tollából származik.²⁰⁰

(folytatjuk)

JEGYZETEK

91. A hadtörténeti vonatkozású kérdések megválaszolásánál figyelembe vettem Pollmann Ferenc javaslatait is. Segítségét ezúton is köszönöm.

92. Kosztolányi Dezső: Öcsém. 1914–1915, Békéscsaba: Tevan, 1915. [Sorozat: Tevan-könyvtár 68.] [a kötet a továbbiakban: Öcsém]

93. Kosztolányi Dezső: Halász Gyula tábori leveleiből, *Nyugat*, 1914. szept. 16. – okt. 1.

94. „Minden magyar állampolgár, aki akár az általános, akár pedig csak a népfölkelési szolgálathoz szükséges hadképességgel bír és a közös haderő vagy a honvédség kötelékébe nem tartozik, népfölkelési kötelezettség alá esik annak az évnél elejétől kezdve, amelyben életének 18. évét betölti, annak az évnél végéig, amelyben életének 50. évét meghaladta. Azoknak a népfölkelési kötelezettsége azonban, akik az 1912. évi XXX. törvénycikk hatálybalépése előtt és még mielőtt életüknek 19. évét betöltötték volna, a közös haderőbe önként beléptek, annak az évnél végéig tart, amelyben életüknek 47. évét betöltik.” – 1915. évi II. törvénycikk a népfölkelésről szóló 1886. évi XX. törvénycikknek a jelen háború tartamára szóló módosítása és kiegészítése tárgyában, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7310>. Utolsó letöltés: 2015. aug. 10.

95. Mivel nem volt tiszt, így a Hadtörténelmi Levéltárban sem őriznek adatokat (ún. katonai személyi lapot) róla.

96. Népfölkelési igazolványi könyv, MTAKK, Ms 4620/76. [a továbbiakban: Népf. ig.]

97. „Kosztolányi Dezső István e. é. önk. a m. kir. I. honvéd kerületi parancsnokságnak 1909 évi november 25-éről 6309 szám alatt kelt rendelete folytán a védtörvény 40. §. b) pontja alapján szolgálathelyettesége miatt a honvédségből való kilépés megengedtetvén, az 1909 évi november hó 25 napján a honvédség kötelékéből elbocsáttatik és részére ezen okmány kiszolgáltatik. [...] Ezen volt e. é. önk. népfölkelési szolgálatra köteles, és az 1922 évi december hó 31-ig a népfölkelésnek 1-ső osztályába, az 1927-ik év végéig pedig a népfölkelés 2-dik osztályába tartozik.” – Népf. ig.

98. „Azáltal, hogy a honvédség kötelékéből elbocsájtották, a törvény értelmében átkerült a népfölkelésre kötelezettek közé. Mindaddig ebbe a kategóriába tartozott a hadköteles, amíg – leggyakrabban egészségügyi okokból – mindennemű katonai szolgálatra alkalmatlanná nem nyilvánították. K. D. nyilván ezt kívánta elérni, ezért szorgalmazta az egészségügyi felülvizsgálatot.” – Pollmann Ferenc elektronikus levélbeli közlése alapján.

99. Népf. ig.

100. Kosztolányiné.

101. „Pista bácsi nem érti Dide rémületét, nem érti, miért húzódozik a katonai szolgálattól. – Nagyon hasznos lesz, ha bevonulsz, legalább rendre szoktatnak – biztatja keresztfiát, aki egyáltalán nem akar rendre szokni, sőt egész életén keresztül abból akar élni, hogy nem rendes.” – Kosztolányiné.

102. Az említett szempontokra (részleges mozgósítások, illetve a népfölkelők érintettségének kérdése) Filep Tamás Gusztáv és Pollmann Ferenc hívták föl a figyelmem. Segítségüket ezúton is köszönöm.

103. KD levele Veljko Petrovićnak, Budapest, 1909. júl. 15., in *KDL-Réz*, 186–187.

104. Vö. Réz Pál vonatkozó jegyzetét, in *KDL-Réz*, 898.

105. Kosztolányiné.

106. KD levele Babits Mihálynak, Budapest, 1907. szept. 22. után, in *KDLI*, 674.

107. „Délután 1–3-ig – mindennap – szabad vagyok. Kérem látogasson meg okvetlenül és mielőbb. (Honvéd csapatkórház 38 szoba)” – KD levele Babits Mihálynak, [Szeged, 1907. okt. 9. előtt], in *KDLI*, 676.

108. „Michaele, itthon vagyok, betegebben és idegesebben, mint valaha. A szegedi napok fáradalmát még mindig nem tudom kiheverni.” – KD levele Babits Mihálynak, [Szabadka, 1907. okt. 9.], in *KDLI*, 678.

109. KD levele Csáth Gézának, [Budapest, 1908. tavasz], in *KDL-Réz*, 156.
110. KD levele Csáth Gézának, Szabadka, 1909. aug. 14., in *KDL-Réz*, 191.
111. „Kedves Hedda, beteg vagyok és neuraszténiás is.” – KD levele Lányi Heddának, [Budapest, 1909. okt. 18.], in *KDL-Réz*, 195; „Édes kislány, nagyon sokat szenvedtem és szenvedek. [...] Most nem tudok kellemes és kedves lenni.” – KD levele Lányi Heddának, Budapest, 1909. okt., in *KDL-Réz*, 195.
112. KD levele Lányi Heddának, [Budapest, 1909. nov.], in *KDL-Réz*, 197.
113. Csáth, 2005, i. m., 75.
114. Népf. ig.
115. Népf. ig.
116. Altorjay Sándor: Népfölkelők és egyévi önkéntesek könyve, Budapest: Benkő Gyula Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedése, 1915, 1–2.
117. Id. Kosztolányi Árpád levele KD-nek, Szabadka, 1914. okt. 17., in *CsalLev*, 21.
118. A tájékoztatót ezúton köszönöm meg Pollmann Ferencnek.
119. Kosztolányiné.
120. Föltehetően már hamarabb is kellett volna jelentkeznie – nem tudjuk, ezt megtette-e –, amint az édesapja egyik leveléből kiderül: „A gimnázium már most is tele van katonával. [...] Jelentkeztél-e ma (hétfőn) te? Árpai [KD öccse] azt mondta, hogy ezt megteszed. El ne feledd!! Tudósíts bennünket rögtön az eredményről.” – Id. Kosztolányi Árpád levele KD-nek, Szabadka, 1914. júl. 27., in *CsalLev*, 16.
121. Csáth Géza levele Brenner Dezsőnek, 1914. nov. 9., in Csáth, 2005, i. m., 167.
122. Id. Kosztolányi Árpád levele KD-nek, Szabadka, 1914. nov. 20., in *CsalLev*, 22.
123. Kosztolányi Dezsőné életrajzi könyvében 1915 februárját említi az újabb sorozás időpontjaként. A levelezésben ennek nyomát nem találtam, így föltehetően a feleség téved az időpontot illetően. Vö. Kosztolányiné.
124. KD levele Kosztolányi Dezsőnének, [Budapest, 1915.] okt. 25., in *KDL-Réz*, 322.
125. „Decemberben soroznak. Addig meglátogatlak.” – KD levele Kosztolányi Dezsőnének, Budapest, 1915. okt. 26., in *KDL-Réz*, 323.
126. „Édes Bandim, a Gyáli úti honvédkórházba vittek. Nem tudom, meddig maradok itt. Mindenesetre látogass meg. Mindennap jöjj el, hírt hozni az otthoniakról, mert anyósom nem jöhet ki. Ádámkára vigyázz.” – KD levele Halasi Andornak, [Budapest, 1915. okt. vége], in *KDL-Réz*, 328.
127. KD levele Kosztolányi Dezsőnének, [Budapest, 1915. nov. 5.], in *KDL-Réz*, 331–332.
128. Pl. „Most – mint mondtam – fáradt és kimerült vagyok, mintha falhoz csaptak volna. Naponta három gramm brómot nyelek, s oly fokú idegesség bánt, hogy alig bírok ülni a széken.” – KD levele Babits Mihálynak, Budapest, 1908. febr., in *KDL-Réz*, 149; „Most igen sokat dolgozom. Beteg vagyok. Dobog a szívem, és ideges vagyok: idegbeteg. De jó így.” – KD levele Lányi Heddának, [Budapest, 1909. márc. vagy ápr.], in *KDL-Réz*, 172.
129. Molnár, 2015, i. m., 466.
130. „A második pótsorozáson bevettek, azóta a Világ felmentetett mint nélkülözhetetlent. Öt ember helyett dolgozom.” – KD levele Csáth Gézának, Budapest, 1916. jún. 16., in *KDL-Réz*, 376.
131. „Atherosclerosis aortae et arteriarum coronariarum cordis. Fibrosis myocardii. Hypertrophia ventriculi dextri et sinistri cordis.” (Az aorta és a szívkoszorú ereinek érlelmeszesedése. A szívizom fibrózisa. A szívkamrák izomzatának túltengése.) – „Csak hús vagyok”. Kosztolányi a boncasztalon, összeáll. Arany Zsuzsanna. Az orvosi vonatkozások feltárását és a latin szöveg értelmezését dr. Megyeri József Imre kórboncnok és cytológus szakorvos segítette. A boncolási jegyzőkönyvet Gulyás Gabriella találta meg, a Szent János Kórház egyik pincéjében.
132. Gorda, i. m.
133. Kosztolányiné.
134. Ezzel kapcsolatban lásd a következő alfejezetet.
135. Pl. „Alig múlik nap, hogy itthon lennék. Most különben is meglehetősen társas életet élek.” – KD levele Kosztolányi Dezsőnének, [Budapest, 1915. okt. 22.], in *KDL-Réz*, 319; „Mostanában sokat vagyok emberek közt, úgyszólván társadalmi életet élek. Kedélyem egész jó.” – KD levele Kosztolányi Dezsőnének, [Budapest, 1915.] okt. 25., in *KDL-Réz*, 322.
136. Kosztolányiné.
137. Kosztolányiné.
138. Öcsém, 2.

139. „Édes fiam, sietlek értesíteni, hogy öcsédnek pénteken (júl 31-én), vagyis a mozgósítás 4-ik napján kell bevonulnia, mert vasárnap és hétfő (júl. 26-ika és 27-ike), mint jelentkezési napok nem számítanak; így mondta ezt neki ép most a hadkiegészítő parancsnokságnál *Schal* hadnagy úr, ki személyes ismerősöm.” – Id. Kosztolányi Árpád levele KD-nek, Szabadka, 1914. júl. 27., in *CsalLev*, 16.
140. Kosztolányi Dezső: Öcsém, *Nyugat*, 1914. aug. 16 – szept. 1., 196.
141. Mák. Kosztolányi Dezső új versei, Békéscsaba: Tevan, 1916, 65–66. [a kötet a továbbiakban: Mák1]
142. „Isten akaratába megnyugvó szívvel vettük f. é. szept. 9-én este kelt leveledet, melyben tudtad azt, mitől én öcséd előléptetése óta folyton tartottam, hogy harctéri szolgálton kellett szegénynek a bizonytalanságba elszakadni tőlünk.” – Id. Kosztolányi Árpád levele KD-nek, Szabadka, 1914. szept. 11., in *CsalLev*, 17.
143. I. m.
144. Id. Kosztolányi Árpád levele KD-nek, Szabadka, 1914. okt. 17., in *CsalLev*, 21.
145. „Apuskát nem operálják meg, de anyika hamarosan átesik egy meglehetősen súlyos műtéten, a nőgyógyászati osztályon.” – Kosztolányiné.
146. „Szombaton délben azonban sürgőnyt kaptam, hogy anyai nagyanyánk – a «Grósz» – meghalt, és azonnal a temetésére utaztam.” – KD levele Rajz Sándornak, Budapest, 1916. márc. 28., in *KDL-Réz*, 357; „Groszi halála nagyon rossz hatással van rám[,] csak most érzem[,] hogy mi volt nekem ez a 3 heti lelki küzde[s], még most se bírok enni, jönnek is ki a foltok egymás után a testem különböző részén” – Id. Kosztolányi Árpádné levele KD-nek, [Szabadka, 1916. márc. 29.], in *CsalLev*, 43.
147. „Dide véletlenül éppen odahaza van akkor. Édesanyja születésnapjára utazott családjához, s a halál is ezt az időt választja látogatásra. [...] [A nagymama] Követeli, hogy öltöztessék őt legszebb ruhájába. [...] Dide is segít öltöztetni, aztán úgy felöltözve végigfekszik az ágyon. Néhány perc múlva már nem él. Fölravatalozzák. Dide még akkor éjjel látomásra riad: kismagymama fölkel a ravatáról, az ő ágya szélére ül, s megfogja a kezét.” – Kosztolányiné.
148. Vö. 146-os jegyzet.
149. Vö. Id. Kosztolányi Árpád levele KD-nek, Szabadka, 1914. dec. 28., in *CsalLev*, 26.
150. Csáth Géza levele KD-nek, 1914. dec. 16., MTAKK Ms 4622/105.
151. „Azért jól gondold meg, hogy mit teszl! és te is most akarsz ilyen válságos időbe el menni, olyan hosszú utra hátha neked is valami bajod lehet, – és Ilonkára nem gondolsz? – [...] talán pár hónap múlva viszont látjuk a rég nem látot fiut és testvért[.] Ird meg édes Didém mi a leg utolsó szándékod erre vonatkozólag, hogy el mész e öcsédhez vagy nem? Jól gondold meg!” – Id. Kosztolányi Árpádné (Brenner Eulália) levele KD-nek, [Szabadka], 1915. febr. 28., in *CsalLev*, 30.
152. Ifj. Kosztolányi Árpád levele KD-nek, [h. n.], 1914. dec. 30., MTAKK, Ms 4623/268.
153. „Éhezni nem igen éhezünk, mert amint megérkezünk egy kvártélyra, ha nincsen menázi, szerzünk amit lehet – pénzzel vagy revolverrel – Az emberek (a civilek) többnyire szelidek, mert sokat szenvedtek, tán még többet, mint mi a háborútól.” – Ifj. Kosztolányi Árpád levele KD-nek, [h. n.], 1914. dec. 30., MTAKK, Ms 4623/268.
154. I. m.
155. „Kedves Bátyám! Ma szomorú, de igen stílszerű temetésünk volt. Két tisztnek a megfagyott hulláját hozták le a már kiürült rajvonalból, délután rendezték a végtisztességet. Semmi feketesség, semmi gyász, sűrű pelyhekben esett a hó s így indult meg a menet. Elöl két katona, két durva-fából rótt keresztet vitt, amelyen a hősök nevei voltak, azután tábori lelkészünk következett, barna franciskánus csuhájában, katonasapkával a fején s utána két muníciós kocsi vitte fehér fából összerótt koporsóban a hősök holttestét. Két-két oldalt három-három katona feltűzött szuronnal. A koporsók után az ezredesünk, brigadérosunk és a megholtaknak ismerősei és barátai, akik szabad idővel rendelkeztek, szomorúan mentek a kis temetőbe, ahol egyszerű sírokba leeresztették a fagyos földbe a pap imája mellett a koporsókat. Oly hősiessé volt e temetés, mint a haláluk.” – Ifj. Kosztolányi Árpád levele KD-nek, [h. n.], 1915. márc. 12., MTAKK Ms 4623/271. A levél betűhű átiratát készítette: Soltész Márton. Segítségét ezúton is köszönöm.
156. „Lapjaink elég jól jönnek mostanában s a Világ is.”; „Sajnos, már az ifjú Karinthy nincs velem egy faluban. Nagyon jól szórakoztam vele s tanulmányoztam benne a bátyját.” – Ifj. Kosztolányi Árpád levele KD-nek, [h. n.], 1915. márc. 18., MTAKK Ms 4623/276. A levél betűhű átiratát készítette: Soltész Márton.
157. KD levele Kosztolányi Dezsőnének, [Budapest, 1915. szept. 21.], in *KDL-Réz*, 293–294.
158. KD levele Oláh Gábornak, Budapest, 1915. ápr. 29., in *KDL-Réz*, 282.
159. Vö. KD levele id. Kosztolányi Árpádnének és Kosztolányi Dezsőnének, [Budapest, 1915. júl. 10.]; KD levele Kosztolányi Dezsőnének, [Budapest], 1915. júl. 12., in *KDL-Réz*, 283–285.
160. Vö. KD levele Kosztolányi Dezsőnének, [Budapest, 1915. nov. 21.], in *KDL-Réz*, 344.

161. Szajbély Mihály: Csáth Géza, Budapest: Gondolat, 1989, 256.
162. Molnár, 2015, i. m., 464.
163. Vö. Molnár, 2015, i. m., 470.
164. „Komolyan foglalkozom a gondolattal, hogy katona maradok.” – Csáth Géza levele Brenner Dezsőnek, [h. n.], 1914. aug. 9., in Csáth, 2005, i. m., 129.
165. Csáth Géza levele Brenner Dezsőnek, [h. n.], 1914. okt. 13., in Csáth, 2005, i. m., 157.
166. Csáth Géza levele Brenner Dezsőnek, [h. n.], 1914. dec. 31., in Csáth, 2005, i. m., 171.
167. „Mint orvos ugyanis népfölkelő vagyok, és behívásom esetén tisztnek fognak kinevezni valamelyik kórházban. [...] Van-e neked ajánlati lapod? [...] vedd magadhoz, és vidd el sürgősen a város katonai osztagába: adjanak felvilágosítást: *mikor kell bevonulnod?*” – Csáth Géza levele Brenner Dezsőnek, [h. n.], 1914. aug. 31., in Csáth, 2005, i. m., 125.
168. Csáth Géza levele Brenner Dezsőnek, [h. n.], 1915. febr. 1., in Csáth, 2005, i. m., 180.
169. Ezúton köszönöm meg Dévavári Beszédes Valériának levélben küldött információit a kérdéssel kapcsolatban.
170. Csáth Géza: Dénes Imre, *Eszterendő*, 1918. aug. 1., 99–118.
171. Csáth, 2005, i. m., 75–76.
172. Kőbányai János: Az elbeszélhetetlen elbeszélés. Az első világháború a magyar irodalomban, Budapest: Múlt és Jövő Kiadása, [2012], 24.
173. A levélre Molnár Eszter Edina tanulmánya hívta föl a figyelmem: Molnár, 2015, i. m., 469–470.
174. Tóth Árpád levele Nagy Zoltánnak, 1914. szept. 1., in – -: *Összes levelei*, 1973, 71–72.
175. Kosztolányiné.
176. Ugyanerre a következtetésre jut Lengyel András is, aki Kosztolányi Dezsőné egy másik szöveghelyét idézve azonosítja Pekárt: „A hivatalos irodalom egyik tekintélye [Pekár Gyula], ugyanaz, aki annak idején a harctérre küldte a fiatal költőt [ti. Kosztolányit]” – Lengyel András: A négerkedő Kosztolányi, in – -: *Képzlet, írás, hatalom. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*, Szeged: Quintus, 2010, 140. [a kötet a továbbiakban: *Képzlet, írás, hatalom*]
177. KD levele Kosztolányi Dezsőnének, [Budapest, 1915. okt. 10.], in *KDL-Réz*, 309.
178. „Árpi naponta ír. *Igen jól érzi magát*. Ügye is rendben van. Kiss Józseffel, Pekárral, Bernáttal gyakran találkozom, szívesen elbeszélgetek.” – KD levele Kosztolányi Dezsőnének, [Budapest, 1915.] okt. 15., in *KDL-Réz*, 314.
179. KD levele Kosztolányi Dezsőnének, [Budapest, 1915. okt. 7.], in *KDL-Réz*, 305.
180. Kosztolányiné.
181. Kosztolányiné.
182. Kosztolányi Dezső: Alázatos, fiúi fohász az aggokhoz, *Nyugat*, 1915. máj. 16., 523. A *Háborús fohász az aggokhoz* címváltozat az *Összegyűjtött költeményekben* szerepel csak – vö. Kosztolányi Dezső *Összegyűjtött költeményei*. 1907–1935, Budapest: Révai, 1935, 168–169. [a továbbiakban a kötet: ÖGyK]
183. „Első éjjel, amikor odahaza vagyunk, a kicsi makacsul sírni kezd. Bizonyára ő is fázik. Az uram haragszik, kizavar bennünket a hálószobából. Azt mondja, egész nap dolgozik, éjjel nyugalmat akar.” – Kosztolányiné.
184. Kosztolányiné.
185. „A gyermeklélektani dolgok igen érdekesek (bár egy elkényeztetett freudistának – mint nekem és neked – kissé magától értetődőek és felszínesek” – KD levele Kosztolányi Dezsőnének, [Budapest, 1915. nov. 8.], in *KDL-Réz*, 333.
186. KD levele Kosztolányi Dezsőnének, [Budapest, 1915. okt. 11.], in *KDL-Réz*, 309.
187. Kosztolányi Dezsőné levele KD-nek, Tátraszéplak, [1915], MTAKK Ms 4624/145. Kosztolányi Dezsőné leveleinek földolgozásában Soltész Márton volt segítségemre. Hozzájárulását ezúton is köszönöm.
188. Kosztolányi Dezsőné levele KD-nek, Tátraszéplak, [1915], MTAKK Ms 4624/135.
189. Kosztolányiné.
190. „Most itthon ülök, az íróasztalnál. Fehér orvosi köpeny van rajtam, amelyet mindig magamra veszek, ha hazajövök. Ezzel a kisbabát kímélem a baktériumoktól.” – KD levele Kosztolányi Dezsőnének, [Budapest, 1915. nov. 20.], in *KDL-Réz*, 343.
191. Vö. Lengyel András: A négerkedő Kosztolányi, in *Képzlet, írás, hatalom*, 139–150.
192. Mindkét kiadóját – Kner Imrét és Tevan Andort – értesíti a címváltozásról, valamint a költözés hozzávetőleges dátumát is megadja: „Jövő hét végén új lakásba költözködöm. Új címem: *Budapest, I.*

- Logodi utca 1. földszint.*” – KD levele Kner Imrének, Budapest, 1916. máj. 27., in *KDL-Réz*, 371. Lásd még: KD levele Tevan Andornak, Budapest, 1916. máj. 27., in *KDL-Réz*, 371.
193. Vö. Kosztolányiné.
194. Lengyel András: A négerkedő Kosztolányi, in *Képzelet, írás, hatalom*, 144.
195. Kosztolányiné.
196. Füst Milán: Még egy emlékezés Kosztolányi Dezsőről, in – –: *Emlékezések és tanulmányok*, Budapest: Magvető, 1986, 76–77.
197. Napló33-34, 817, 821.
198. Lengyel András: A négerkedő Kosztolányi, in *Képzelet, írás, hatalom*, 143.
199. Havass Rezső: Előszó, in – –: *Fényben... Három magyar-dalmát történeti kép. Színmű*, Budapest: Magyar Adria Egyesület, 1924, 7.
200. Vö. Lengyel András: A négerkedő Kosztolányi, in *Képzelet, írás, hatalom*, 144–147.

SZILÁGYI ÁKOS

A vak angyal

A SÁTÁN ALAKJA AZ ÖRTODOX IKONOGRÁFIÁBAN

„Vak ugyanis a gonoszság, és a sorsnál is erősebbnek hiszi magát, s le akarja azt győzni... Azon mesterkedett tehát, hogy megölje őt, s rossz döntései folytán harcba indult ellene a vak (tüphlosz) és gonosz (ponérosz) ördög készítésére...” (Origenész)

A bukott angyal, Lucifer vagy Sátán legmeghatározóbb tulajdonsága – vaksága (a caecitas). A bukott angyal – vak angyal. Alábukása a földre, kihullása a mennyei hierarchiából, méghozzá annak is a csúcásáról, az Isten Arcát legközelebről látó szeráfok karából – megvakulását jelenti. Engedetlensége, szembefordulása Istenrel nem más, mint vakká válás Istenre. Istenlátásának elvesztése azonban egyszersmind létezése elvesztésével azonos, mivel az angyali lét teljességgel a látáson – Isten látásán vagy másként: az Istenlátáson – áll és bukik. „*Nil sunt angeli, nisi videndo te.*”¹ Semmik az angyalok, ha nem látnak Téged – mondja Szent Ágoston a 34. zsoltárt kommentáló szentbeszédében. Semmik, azaz nemlétezők, mert Isten – a Lét, az Igazság – Arcának (*proszópon*), a *teremtetlen fénynek* a látása egyszersmind *részesülés Istenben, részesülés a Léiben*. Amikor a szabadnak teremtett angyal saját akaratából elfordul Istentől, hátat fordít az Arcnak, és kiszakad mintegy az Istenlátás angyali tükörrendszeréből, akkor egyszersmind a Létből is kiszakad, elveszti *valóságos létezését*, látszatlétezésre kárhoztatja magát, *szellemi* egészéből a mulandó anyagi világ *részévé*, a Lét árnyékává, semmivé válik. Így lesz belőle az árnyékvilág, evilág fejedelme, a halál ura.

1

Amikor a bukott angyalt, a Gonoszt vagy a Sátánt – a keresztény ontológiát neoplatonikus alapokra helyező görög egyházatyák – vaknak (τυφλός – tüphlosz) nevezik, akkor ezen azt értik, hogy az ördög metafizikai síkon, az igazi realitás síkján nem létezik. A látszólagos realitás, az anyagi világ síkján persze nincs létezőbb